

CRVENI KRST U MORAVSKOJ BANOVINI*

Dr Dalibor Velojić**

APSTRAKT: *U radu se na osnovu arhivske građe, uglavnom pohranjene u Istorijskom arhivu Niša, kao i adekvatne literature, obrađuje delovanje društva Crvenog krsta na teritoriji Moravske banovine. Rad ovog društva je bio usmeren na prikupljanje novčanih i materijalnih sredstava, organizovanje bolnica, kao i na obuku dobrovoljnih bolničarki. Detaljno je predstavljen bilans prihoda i rashoda banovinskog odbora, kao i angažovanje na kursevima za obuku.*

KLJUČNE REČI: Crveni krst, Moravska banovina, Niš, Vojska Kraljevine Jugoslavije

Međunarodni pokret Crvenog krsta zvanično je osnovan 1863. godine, sa sedištem u Ženevi. Pokret je osnovao Anri Dinan, poučen stradanjima vojnika u bici kod Solferina četiri godine ranije. Društvo Crvenog krsta u Srbiji svoje početke vezuje za 1876. godinu, kada je, na predlog doktora Vladana Đorđevića, vojnog hirurga, ustanovljena ova organizacija u Kneževini Srbiji. Za prvog predsednika izabran je sveštenik, mitropolit beogradski Mihajlo Jovanović, dok je za članove Uprave izabrano nekoliko viđenijih građana. Osnovni zadatak društva sastojao se u nabavci sanitetskog materijala, prikupljanju novca, angažovanju lekara, kao i pružanju pomoći vojnom sanitetu. U balkanskim i Prvom svetskom ratu društvo je angažovano na pružanju pomoći izbeglicama, ratnim zarobljenicima, a nakon evakuacije srpske vojske, početkom 1916. godine, delovalo iz Švajcarske.¹

* Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog rada NIO po Ugovoru sklopljenom sa Ministarstvom nauke tehnološkog razvoja i inovacija RS broj: 451-03-66/2024-03 od 26. 1. 2024. godine.

** Viši naučni saradnik, Institut za srpsku kulturu Priština–Leposavić, Republika Srbija
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2896-275X>; E-mail: d.velojic@yahoo.com

¹ Opširnije o Društvu Crvenog krsta videti: Владимир Станојевић, *Istorija srpskog vojnog saniteta* (Beograd: Zlatibor, 1925), 830–840; Војислав Милојевић, „Здравствена служба и заштита“, у: *Istorija Niša*, II, уредник: Даница Милић, (Ниш: Градина и Просвета, 1984), 524–526; Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941* (Beograd: Институт за новију историју Србије, 2011); Никола Жутић, *Sokoli, Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, (Beograd: Angrotrejd, 1991); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, (Beograd: Nolit, 1988); Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије*, I, (Beograd: Стубови културе, 1996); Димитрије Лазаревић, *Црвени крст у нашем вре-*

Društvo je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji preuzelo isti deo lokrug rada, sa promenjenim nazivom, a obuhvatalo je čitavu teritoriju nakon oslobođenja i ujedinjenja. Prema zakonu svoj rad je zasnivalo:

„1. na odredbama Ženevske konvencije za poboljšanje sudbine ranjenika i bolesnika u vojskama u ratu od 27. jula 1929. godine, koja je Konvencija primljena od naše države Zakonom od 31. marta 1931. godine, a kojom su zamenjene konvencije od 22. avgusta 1864. godine i od 6. jula 1906. godine.

2. Na odredbama Konvencije postupanju sa ratnim zarobljenicima od 27. jula 1929. godine, primljene od naše države Zakonom od 31. marta 1931. godine.

3. Na odredbama Konvencije o međunarodnoj uniji za pomoć od 12. jula 1927. godine, primljene od naše države Zakonom od 30. maja 1931. godine.

Društvo treba da bude priznato od Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i da je član Lige društava Crvenog krsta sa kojima ima stalno da održava vezu i da saraduje.“²

U Kraljevini Jugoslaviji Društvo Crvenog krsta ostvarivalo je tesnu saradnju sa vojnim vlastima, kako u obuci bolničarki, tako i pomoći u ratnim uslovima. Uredba o zadacima društva doneta tek 1940. godine regulisala je njegov rad ističući:

„Dužnosti su društva za vreme rata:

1. Da potpomaže sanitet državne vojne sile, kao pomoćni njegov organ, pri evakuaciji, transportovanju, vezi i lečenju naših bolesnika i ranjenika i zarobljenih ranjenih i bolesnih neprijateljskih vojnih lica.

2. Da potpomaže i aktivno sudeluje u organizaciji i izvođenju sanitetske službe za zaštitu stanovništva od napada iz vazduha.

3. Da posreduje oko dobijanja i podele pomoći i opštenja zarobljenih i interniranih lica sa spoljnim svetom, oko repatriranja i hospitalizacije bolesnih i ranjenih zarobljenih neprijateljskih lica.

4. Da svojim osobljem i sopstvenim materijalom ublažuje neizbežna zla rata, ukoliko to zavisi od njega.“³

Rukovodstvo je bilo u rukama Glavnog odbora, čiji je predsednik ujedno bio i predsednik Društva Crvenog krsta. Osoblje Glavnog odbora birala je glavna skupština na tri godine. U sastav Glavnog odbora ulazili su predstavnici Ministarstva vojske i mornarice, socijalne politike i narodnog zdravlja, inostranih poslova, prosvete i unutrašnjih poslova. Ovi predstavnici imenovani su od strane nadležnih ministara i dužnost u Glavnom odboru vršili su pored svojih redovnih.⁴ Organizacija društva predviđala je imenovanje Izvršnog odbora koji bi, za vreme mobilizacije, rata, kao i tri meseca nakon zaključenja mira, zamenjivao Glavni odbor u

мену (Котор Варош, 2002); Јадранка Весић-Ристић, *Црвени крст у служби хуманости* (Параћин, 2001); *Женеуске конвенције и Црвени крст*, (Београд: Централни одбор југословенског Црвеног крста, 1963); Бошко Јаковљевић, *Међународни Црвени крст* (Београд: Скупштина Црвеног крста Србије, 1981). О економском делу опширније видети: *Sergije Dimitrijević, Privredni razvitak Jugoslavije 1918–1941*, Beograd, 1961.

² Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 72, Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, fascikla 33, jedinica opisa 132 (dalje: 72-33-132), Zakon o Društvu Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije.

³ „Уредба о раду и пословању Друштва Црвеног крста у рату“, *Службени војни лист Краљевине Југославије* (СВЈ), 1940, 145.

⁴ AJ, 72-33-132, Zakon o Društvu Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije.

svim funkcijama.⁵ Banovinski, sreski i opštinski odbori, takođe su u svom sastavu imali Upravne i Nadzorne odbore.

Na osnovu organizacije i hijerarhije, u Nišu je 1934. godine formiran banovinski odbor Crvenog krsta, pretpostavljen sreskim odborima, koji je bio nadležan za poslove ovog društva na teritoriji Moravske banovine. Moravski banovinski odbor bio je neposredno potčinjen Glavnom odboru, a celokupno njegovo poslovanje bilo je u nadležnosti upravnog i nadzornog odbora. U sastav Moravskog banovinskog odbora ulazili su predstavnici vojske i mornarice, banske uprave (odeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje i prosvetnog odeljenja). Predstavnik vojske imenovao je najstariji oficir u niškom garnizonu, a predstavnike banske uprave ban. Skupštinu Moravskog banovinskog odbora formirali su delegati birani u sreskim odborima. Sreski odbori potčinjeni su bili Moravskom banovinskom odboru i postojali su u sedištim sreskih vlasti, a pod svojom kontrolom imali su opštinske odbore. Opštinski odbori su, da bi bili formirani, morali da ispunjavaju uslov od 20 punopravnih članova. Ukoliko je broj članova bio manji, obrazovana su povereništva Društva Crvenog krsta.⁶

Banovinski odbor je, kao zasebnu granu formirao i Podmladak Crvenog krsta, i bio zadužen za njegov razvoj, organizaciju i vaspitanje. Inače se odbor u velikoj mери, u obrazovanju podmlatka, oslanjao na školske odbore ove organizacije, kao i na starešine dotičnih škola.⁷ Polovina prihoda od članarina Podmlatka išla je u lokalne odbore, dok je polovina slata Banovinskom i Glavnom odboru. Novac je uglavnom korišćen za pomoć omladini u hrani, odeći ili za letovanja. Organizovanje Podmlatka, međutim, nije sprovedeno kako je planirano, tako da se u dopisu Banovinskog odbora kritikuju školske uprave zbog ravnodušnosti i nerada. Napomenuto je da ove organizacije nisu zaživele u Aleksandrovcu, Brusu, Kučevu, Salašu, Rekovcu, Donjem Milanovcu i Blacu. Pored toga, u Knjaževcu, Podujevu, Kuršumlji, Paraćinu, Soko Banji, Beloj Palanci, Vučitru, Despotovcu, Pirotu i Nišu (muška zanatska škola), rad ovog udruženja nije obnovljen u 1938. godini.⁸

Teškoće oko osnivanja opštinskih odbora ispoljile su se na teritoriji čitave banovine, s obzirom na hitnost koju je nalažala uprava Društva. U izveštaju banovinskog odbora navodi se sledeće:

„Novim Zakonom i pravilima Društva Crvenog krsta pod ovaj banovinski odbor potpada cela teritorija Moravske banovine sa svim opštinskim i sreskim od-

⁵ Isto; „Уредба о раду и пословању Друштва Црвеног крста у рату“, *CBJ*, 1940, 145.

⁶ *AJ*, 72-33-132; Uslovi za formiranje punopravnog opštinskog odbora Crvenog krsta podrazumevali su najmanje 20 redovnih članova, koji plaćaju godišnju članarinu od 24 dinara, koja je mogla biti izmirena i u tromesečnim ratama. Pored redovnih upisivani su i pomažući članovi sa godišnjim ulogom od 6 dinara. Od ovih članarina opštinski odbori uzimali su 75%, dok je 25% pripadalo banovinskom odboru. Istorijski arhiv Niš (IAN), Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, 1/10, Moravski banovinski odbor Društva Crvenog krsta opštinskom odboru Niš br. 10 od 2. 1. 1934.

⁷ *AJ*-72-33-132; Uprkos tome, mali broj škola je pristupio formiranju Podmlatka Društva. Kao razlog navedeno je donošenje novih pravila od strane Centralnog odbora. IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, 6/944, Izveštaj sa skupštine odbora sreza Beličkog u Jagodini br. 27 od 21. 2. 1937.

⁸ IAN, Ženska zanatska škola Svrlijg, k. 2, 1/35, Kraljevska banska uprava Moravske banovine odsek za trgovinu, zanatstvo i industriju br. 2952 od 9. 2. 1938.

borima Društva. Želja zakonodavčeva je da ni jedno mesto u našoj banovini ne bude bez odbora ili povereništva. Kako na celoj teritoriji Moravske banovine nije bilo do sada ni stotinu aktivnih odbora, to je ovaj umolio bansku upravu da i ona sa svoje strane pripomogne osnivanju mesnih odbora. Radi toga, svim sreskim načelstvima dostavljen je potreban broj pravila Društva, radi osnivanja opštinskih odbora Crvenog krsta. Potrebno je da dosadašnji odbori u opštinama sreza stupe u vezu sa g. g. načelnikom sreskim, sanitetskim referentom i najstarijim prosvetnim predstavnikom i zajednički nastanu da se što pre pristupi formiranju opštinskih odbora Crvenog krsta... Sreski odbori u mestima, gde postoji lokalna štampa, treba da se postaraju da se objave članci u kojima bi se istakao značaj Crvenog krsta, njegovi ciljevi i novo preustrojstvo Društva.“⁹

Tipičan primer nedovoljnog angažovanja sreskih i opštinskih organa predstavljao je Vučitrnski srez, koji do 1939. godine nije formirao odbore u pojedinim opštinama. Stoga je u rudniku Stari trg apelovano na rudarske inženjere, kao i na magacionera da u što skorijem roku formiraju odbor, ili povereništvo.¹⁰ Drugačiji slučaj bio je u Svrlljigu, čiji je sreski odbor, uz pirotski, smatran jednim od najboljih u banovini. Naime, usled stranačkih previranja u malom mestu, smenjen je deo rukovodstva, dok je deo sam napustio odbor, što je rezultiralo smanjenjem broja članova sa 350 na samo 50.¹¹

U sastav odbora su, kako je napred navedeno, osim civila, obavezno ulazili i oficiri niškog garnizona u funkciji predsednika ili potpredsednika, a data su im bila široka ovlašćenja u odboru, naročito iz razloga intenzivne saradnje ovog društva sa vojnim vlastima.¹² Na prvoj skupštini, održanoj marta 1934. godine, za predsednika odbora bio je izabran apotekar Pera Arandžević, dok je za njegovog prvog potpredsednika imenovan pešadijski pukovnik Petar Capulović.¹³ Pukovnik Capulović (inače ratni vojni invalid koji je, bez obzira na ograničenje, ostao u službi) je za predsednika banovinskog odbora izabran na skupštini 1939. godine,¹⁴ kao dugogodišnji saradnik ovog društva i, s obzirom na to da je bio komandant niškog garnizona, kao pogodna ličnost za ovu funkciju. Njegovim ličnim angažovanjem i uticajem u garnizonu, banovinski odbor, ali i sreski odbori njemu potčinjeni, dobili su priliku da ostvare značajne olakšice od finansiranja i sakupljanja dobrovoljnih priloga i sanitetskog materijala, do prioriteta u saradnji sa vojskom prilikom svojih aktivnosti i proslava. Pored ove, vojska je imala i obavezu da imenuje svog predstavnika za Upravni odbor banovinskog odbora. Po pravilu, za tu funkciju je, od strane komandanta V armijske oblasti, imenovan referent saniteta, koji je dužnost u odboru vršio pored

⁹ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, 1/27, Moravski banovinski odbor Društva Crvenog krsta br. 27 od 9. 1. 1934.

¹⁰ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 5, 3/5669, Pismo predsednika Banovinskog odbora br. 5669 od 31. 10. 1939.

¹¹ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, 4/658, Izveštaj Moravskog banovinskog odbora Glavnom odboru br. 566 od 12. 2. 1937.

¹² Далибор Велојић, *Војска у Нишу 1918–1941* (Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2014), 213.

¹³ „Banovinska skupština društva Crvenog krsta“, *Niške novine*, 25. 3. 1934, 2.

¹⁴ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 6, 2/2416, Biografski podaci pukovnika Petra Capulovića dostavljeni Glavnom odboru Društva Crvenog krsta 2. 6. 1939.

svoje redovne u komandi.¹⁵ Kod sreskih i mesnih odbora situacija je bila slična. Na skupštini odbora u Negotinu za predsednika je izabran lekar, dok je oficir u činu pukovnika obavljao dužnost predsednika Nadzornog odbora.¹⁶ U Zaječaru je predsednik sreskog odbora bio lekar, šef školske poliklinike, dok je za predsednika Nadzornog odbora izabran sanitetski pukovnik u penziji.¹⁷ U mestima u kojima nije bilo garnizona, vodilo se i te kako računa o izboru članova odbora iz civilstva. U Despotovcu su, primera radi, u sreski odbor izabrani sreski načelnik, banski većnik, kao i po jedan učitelj, sveštenik i lekar.¹⁸ U Beličkom srezu je predsednik sreskog odbora bio penzionisani školski nadzornik, dok su članove činili, sveštenik, profesor, sreski načelnik i general u penziji.¹⁹ Predsednik sreskog odbora u Homolju bio je sreski načelnik, a članovi predsednik opštinske uprave, starešina sreskog suda, sveštenik, apotekar, advokat.²⁰

Broj odbora na teritoriji Moravske banovine beležio je blagi porast, s obzirom na činjenicu da su mnogi opštinski odbori ukidani pošto nisu ispunjavali obaveze ili nisu radili po propisima. U 1938. godini evidentirano je 57 odbora i 6 povereništava, dok je naredne godine broj odbora iznosio 77, a povereništava 10. Povećanje broja članova može se videti iz sledeće tabele na preseku 1938/1939.²¹

Tabela br. 1: Broj članova Društva Crvenog krsta u Moravskoj banovini (1938–1939)

državni činovnici				
	redovni	pomažući	stalni	ukupno
1938.	2.376	5.811	-	8.187
1939.	2.346	7.362	-	9.708
članstvo iz građanstva				
	redovni	pomažući	stalni	ukupno
1938.	1.746	1.264	4	3.010
1939.	2.190	1.800	4	3.994

Iz tabele se primećuje da je broj članova u 1939. godini porastao za 2.505, od čega 414 redovnih, 2.807 pomažućih i 4 stalna.

Prihodi banovinskog odbora podrazumevali su više stavki, a uglavnom su se sastojali od: 1) društvene imovine, 2) legata i zaveštanja, 3) uloga članova, 4) uloga članova i podmlatka, 5) državne pomoći i dotacija, 6) pomoći i dotacija banskih uprava, 7)

¹⁵ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 12, 1/7563, Molba predsednika banovinskog odbora Crvenog krsta komandantu V armijske oblasti od 29. 11. 1940.

¹⁶ „Crveni krst u Negotinu“, *Krajinske novosti*, 8. 3. 1931, 2.

¹⁷ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 5, 3/891, Izveštaj sa skupštine sreskog odbora u Zaječaru iz 1938.

¹⁸ „Sreski odbor Crvenog krsta u Despotovcu“, *Moravski glasnik*, 1. 4. 1934, 2.

¹⁹ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, 8/944, Izveštaj odbora sreza Beličkog br. 23 od 19. 2. 1937.

²⁰ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, 2/615, Zapisnik sa sednice odbora sreza Homoljskog br. 685 od 19. 2. 1937.

²¹ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 5, Izveštaj Banovinskog odbora Društva Crvenog krsta o radu u 1939. godini, 12.

pomoći i dotacija opština, 8) taksi naplaćenih za vreme Nedelja Crvenog krsta 9) dobrovoljnih priloga prikupljenih u nedelji Crvenog krsta 10) priredbi, 11) štampanih knjiga i časopisa, 12) drugih nepredviđenih prihoda od strane raznih ustanova.²²

Napred pomenuti prihodi služili su za tzv. neprikosnoveni fond²³, sanitetski fond, fond za ukazivanje prve pomoći, kao i za razne fondove ustanovljene po odluci skupštine.²⁴

Glavni izvor finansiranja ovog društva bila je svakako članarina, pa se, u vezi sa tim, nastojalo da u svoje redove privuče što veći broj članova, pre svega iz vojske. U dopisu Glavnog odbora Društva Crvenog krsta ministru vojnom iz 1937. godine navodi se slab odziv članova i apeluje na ministra da u tom smislu interveniše. Prema podacima Glavnog odbora, iznos članarine za 1934. godinu iznosio je 10.503 dinara od stalnih i 26.970 od članova pomagača društva iz redova vojske, dok je za civile iznosio 14.321 od stalnih i 29.228 od pomagača. Glavni odbor je tom prilikom naveo primer predratne Srbije kada je sakupljanje članarine od oficira, vojnika i žandarima vršeno preko platnih spiskova i predlagao ministru vraćanje prethodne prakse naplate od članova.²⁵ Prihod od ovih članarina raspoređivan je u fondove i to: 25% u tzv. neprikosnoveni fond (za ratne potrebe), 25% za nabavku sanitetskog materijala i 50% u fond za ukazivanje prve pomoći u slučaju elementarnih nepogoda. U ovom poslednjem slučaju, primera radi, Crveni krst je u periodu od 1923. do 1935. godine za pomoć stanovništvu dao oko 45.000.000 dinara.²⁶ Odbor Moravske banovine je, u tu svrhu, sproveo kampanju za prijem što većeg broja članova u ovo društvo, tako da je, po podacima sa prve sednice, broj članova narastao sa 999 u 1933. na 5.575 u 1934. godini.²⁷ Koliko je učlanjivanje vojnih lica bilo važno za ovo društvo pokazuju podaci iz izveštaja dostavljenih predsedniku odbora u kojima se navodi da su prihodi iz vojske sasvim dovoljni za finansiranje škola i pružanje pomoći nezaposlenima.²⁸ U 1941. godini, u prva tri meseca, samo su oficiri i vojni činovnici 5. vazduhoplovne baze, njih 157 članova, sakupili 4.380 dinara na ime članarine.²⁹ Ovi izveštaji govore u prilog pojačanoj aktivnosti prvog potpredsednika, a kasnije predsednika odbora, među vojnim licima na omasovljavanju članstva i redovnom izvršavanju obaveza.

Pored članarina jedan od načina finansiranja bilo je i sakupljanje dobrovoljnih priloga. U svom obaveštenju upravi opštine banovinski odbor je naveo teško finansijsko stanje i potrebu za apel kod građana i preduzeća u cilju prikupljanja priloga. U

²² AJ, 72-33-132, Zakon o Društvu Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije.

²³ Neprikosnovena imovina Društva, neophodna za njegovo postojanje i rad. Polovina fonda čuvala se u Hipotekarnoj banci, a ostatak je ulagan u hartije od vrednosti i nepokretna imanja. Prihod ovog fonda trošen je isključivo u slučaju rata. AJ, 72-33-132, Zakon o Društvu Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije.

²⁴ AJ, 72-33-132, Zakon o Društvu Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije.

²⁵ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, 4/995, Dopis Glavnog odbora Društva Crvenog krsta Ministarstvu vojske i mornarice A. Br. 784 od 18. 1. 1937.

²⁶ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 2, 1/4330.

²⁷ „Banovinska skupština društva Crvenog krsta“, *Revija*, 25. 3. 1934, 2.

²⁸ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 4, 1/5359.

²⁹ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 14, 1-3/1115, Spisak oficira i vojnih činovnika članova banovinskog odbora Crvenog krsta iz 1941.

obaveštenju se obrazlaže važnost funkcionisanja ove organizacije u ratu i miru i pozivaju se opštinske vlasti za pomoć u edukaciji građana.³⁰ U tu je svrhu jednom godišnje organizovana nedelja Crvenog krsta čiji je cilj prikupljanje priloga od građanstva, preduzeća i organizacija sa kojima je ostvarivana saradnja. Prilikom održavanja nedelje Crvenog krsta na više mesta u gradu postavljeni su bili punktovi za prikupljanje priloga, a u povorci koja je obilazila širi centar neizostavno su učestvovali počasna četa iz 16. pešadijskog puka i vojna muzika. Poslednje večeri u nedelji Crvenog krsta organizovan je bal u Oficirskom domu na koji su pozivane ugledne zvanice iz redova vojnih i civilnih vlasti da svojim priložima pomognu Crvenom krstu.

Prihodi banovinskog odbora većim delom su zavisili od članova, redovnih i pomažućih. Međutim, određeni iznosi su odboru stizali od kirije, priredbi, vrednosnih papira. U izveštaju za 1936. godinu, primera radi, prihodi od članarine iznosili su 20.996 dinara, od kirije 850, od oročene imovine 14, od priredbi 4.535, od štampanih izdanja 3.261, nepredviđenih dobitaka 2.013 i vrednosnih papira 700, što je ukupno iznosilo 32.939 dinara. Rashodi su, međutim, nadmašili prihode i ukupna suma od 48.341 dinara trošena je na plate 25.200, kancelarijske troškove 3.188, ogrev i struju 4.626, kiriju 6.000, troškove priredbi 4.951 (poslovanje u gubitku, s obzirom na veću sumu od zarađene na priredbama) i na razne nepredviđene rashode 4.376 dinara.³¹ Sledeće, 1937. godine ukupni prihodi iznosili su 25.408 dinara (samo od članarina 16.844), dok su rashodi bili 43.836.³²

Moravski odbor je, pored članarina i priloga, dobijao određenu sumu novaca i iz Centralnog odbora. Ostaje, međutim, nejasno zbog čega je Moravski odbor Crvenog krsta beležio najmanju gotovinu u svojoj blagajni u odnosu na ostale, ako se u obzir uzme smeštaj centralnog slagališta u Nišu čije je održavanje zahtevalo izdvajanje pozamašne sume novca. U izveštaju za 1936. godinu ovaj odbor je raspolagao sa 76.820 dinara gotovine, dok je Beogradski odbor imao 519.570, Vardarski 186.845, Vrbaski 175.369, Dravski 584.588, Drinski 150.399, Dunavski 610.226, Zetski 383.192, Primorski 339.115 i Savski 1.124.624. Svoju gotovinu odbor je trošio na fond za prvu pomoć, rezervni fond i fond podmlatka.³³

S obzirom na to da su aktivnosti Društva Crvenog krsta bile tesno vezane za pomoć vojsci, pre svega sanitetskoj službi, novac prikupljen od članarina i priloga korišćen je za nabavku sanitetskog materijala. U tu svrhu banovinski odbor je formirao centralni magacin sa više objekata u blizini 2. velosipedskog bataljona, čije je obezbeđenje bilo u nadležnosti niškog garnizona. Zbog nagomilanog materijala odbijena je molba Jedriličarskog kluba da im se za potrebe radionice ustupi deo magacinskog prostora. Materijal iz pomenutih magacina transportovan je isključivo vojnim vozilima i uz prisustvo vojne pratnje. Automobilski puk V armijske oblasti bio je zadužen za obezbeđenje vozila i vozača za potrebe Crvenog krsta, bilo da se radilo

³⁰ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 4, 4/4233, Obaveštenje banovinskog odbora niškoj opštini od 1. 9. 1938.

³¹ AJ, fond 334, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije, fascikla 31, jedinica opisa, 84/51, (dalje: 334-31-84/51)

³² AJ, 334-31-84/94.

³³ AJ, 334-31-84/50.

o transportu ili održavanju voznog parka. Radi čišćenja vozila nakon proslava i sitnih opravki, automobilski puk je auto- garaži Crvenog krsta obezbeđivao vojnike-šofere vičnije mehanici. Prilikom proslave Glavnog odbora u Beogradu, vojni vozači su transportovali sanitetsku kolonu iz Niša i učestvovali na paradi. Stručno osoblje iz sastava automobilskog puka učestvovalo je i prilikom nabavke i montaže delova za sanitetske automobile, u proleće 1941. godine, koje je Crveni krst pripremao za slučaj rata.³⁴

Delatnost Moravskog banovinskog odbora u mirnodopskim uslovima svodila se na pomoć siromašnim građanima, postradalima od nepogoda, prelazeći često granice banovine. Aleksinački odbor je, primera radi, redovno slao pomoć pododboru društva „Srpske majke“. Prema proceni iz 1931. godine, potrebna pomoć je obuhvatala: za 100 dece do dve godine, hranu, sapun i povijalice, za 50 dece 2–6 godina, hranu i odelo, kao i odelo za 50 osnovaca, 20 šegrta i 30 srednjoškolaca. Smatra se da je samo u pomenutoj godini ovo udruženje pomoglo oko 30% dece uzrasta do 5 godina.³⁵ Isti odbor je krajem godine organizovao slanje 109 džakova pšenice, 10 džakova kukuruza, 3 džaka ječma i 2 džaka pasulja u Pljevlje kao pomoć postradali- ma od suše.³⁶ Niški odbor je u vidu pomoći za podizanje obdaništa, Ženskom hrišćanskom pokretu ustupio 4 stola, 8 klupa, 6 umivaonika, 10 postelja sa slamaricama, 10 ćebadi i kuhinjski materijal.³⁷ Trstenički odbor je, nakon elementarne nepogode koja je nanela štetu okolnim selima, prikupio 1.560 kg brašna na ime pomoći. Neretko je pomagano i pojedincima, primer je pomoć vlasniku salaša iz sela Lenovca kod Zaječara, kome je u požaru naneta velika šteta.³⁸

Na nivou banovine organizovana je pomoć deci, obolelima i ratnim vojnim invalidima. Banovinski odbor pokrenuo je sredinom tridesetih godina ozbiljniju akciju kupovine imanja i izgradnje letovališta u Kuršumlijskoj banji koje bi u vreme letnjeg raspusta koristila deca, dok bi se ostatak godine koristilo za smeštaj i oporavak starijih bolesnika i invalida. Za kupovinu zemljišta odbor je utrošio oko 65.000 dinara, a za podizanje zgrade tražio je na ime pomoći dodatnih 25.000 dinara od centralnog odbora.³⁹ Pored izgradnje objekta za smeštaj u Kuršumlijskoj banji, uređeno je i igralište, na kome su izvođene sokolske vežbe. Prema podacima, godišnje je u letovalište u tri grupe dovođeno i do 250 dece. Godine 1938. Moravski banovinski odbor tražio je pomoć od Higijenskog zavoda u Nišu za izgradnju vodovoda i bazena.⁴⁰

Sopstveni vozni park za prevoz ranjenika, ali ne i za transport materijalnih sredstava, Crveni krst je uvećao tridesetih godina. U referatu od 25. novembra

³⁴ Д. Велoјић, *н. д.*, 215–216.

³⁵ IAN, Crveni krst Srbije, Sreski odbor Aleksinac, k. 1, 1/2, Izveštaj mesnog odbora Društva Crvenog krsta iz Aleksinca br. 35 od 21. 7. 1931.

³⁶ IAN, Crveni krst Srbije, Sreski odbor Aleksinac, k. 2, Mesni odbor Crvenog krsta Aleksinac br. 1 od 4. januara 1932.

³⁷ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1, Molba Ženskog hrišćanskog pokreta Banovinskom odboru Crvenog krsta br. 123 od 23. 9. 1936.

³⁸ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 2, 1/1346, Molba Banovinskim odboru Društva Crvenog krsta od 5. 4. 1937.

³⁹ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 2, 3/2779, Molba Moravskog banovinskog odbora Društva Crvenog krsta Centralnom odboru br. 2279 od 6. 5. 1936.

⁴⁰ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 5, 1/133, Molba Moravskog banovinskog odbora Društva Crvenog krsta Higijenskom zavodu br. 15 od 3. 1. 1938.

1937. godine navodi se da je, pored ranije nabavljena dva automobila (marke Ford i Krupp) sa četiri nosila, poručeno još deset sanitetskih automobila marke Mercedes Benz u vrednosti oko 74.000 dinara po vozilu. Oni su stigli krajem godine, a za sanitetsku kolonu podignuta je moderna garaža za 20 kola blizu slagališta, u vrednosti od 190.000 dinara.⁴¹

Banovinski odbor je organizovao i službu prevoza bolesnika sanitetskim automobilima u mestu i van mesta, kao i negu od strane medicinske sestre. Za prevoz bolesnika kupljen je 1937. godine automobil tipa „Vanderer“ sa udobnim nosilima i jednom foteljom za pratioca. Prevoz i nega bolesnika naplaćivani su po određenoj tarifi. Tako je nega bolesnika danju iznosila 50 dinara, noću 70, a poseta 20, odnosno 40 dinara. Prevoz bolesnika u Nišu naplaćivan je 40 dinara, van grada 40 kao osnovica i 4 dinara po pređenom kilometru, dok su zarazni bolesnici plaćali 100 dinara, pošto je u cenu uračunata i dezinfekcija automobila.⁴² Tabelom možemo prikazati rezultate sanitetske auto-stanice nakon dve godine rada:⁴³

Tabela br. 2: Rad sanitetske auto-stanice u 1939. godini

mesec	broj vožnji	prihod dinara	rashod dinara
januar	42	4.420	3.310,75
februar	41	4.082	3.276,25
mart	41	4.438	3.605
april	44	4.220	3.904
maj	42	4.796	3.562,50
jun	33	3.008	2.667,75
jul	35	2.872	2.680,25
avgust	42	5.344	4.759
septembar	33	3.725	4.740,75
oktobar	40	7.663	6.593,50
novembar	35	4.742	2.773
decembar	26	3.771	3.932
ukupno	454	53.081	45.802,95

Još od osnivanja, Banovinski odbor nastojao je da prikupi sredstva za podizanje doma Crvenog krsta u Nišu. Pitanje je pokrenuto još početkom 1937. godine, ali je fond za podizanje doma stvoren tek naredne godine. Kraljevska banska uprava donirala je ovom fondu 65.000 dinara, da bi zatim i Glavni odbor obećao sumu od 300.000 dinara, pod uslovom da Banovinski odbor sakupi 2/3 sredstava. Na kraju 1938. godine fond je raspolagao sa 81.610 dinara, što je bilo nedovoljno za pomoć Glavnog odbora. Vođeni su i pregovori sa Gradskim poglavarstvom u Nišu o ustupanju pogodnog zemljišta za izgradnju doma, ali se sa odlukom odugovlačilo. Novac

⁴¹ AJ-334-31-84-19, Referat predsednika Glavnog odbora od 25. novembra 1937.

⁴² IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 2, 5/3629, Prospekt auto-stanice za prevoz bolesnika.

⁴³ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 5, Izveštaj Banovinskog odbora Društva Crvenog krsta o radu u 1939. godini, 24–25.

uplaćivan u fond od strane sreskih i opštinskih odbora bio je nedovoljan, a neretko su sume bile manje i od priloga privatnih lica.⁴⁴ Nedovoljna aktivnost sreskih i opštinskih odbora u pogledu podizanja doma donekle je i opravdana ako se uzme u obzir da su i na lokalnom nivou smeštajne prilike bile neadekvatne. U Nišu, banovinskom centru, za sastanke je korišćena zgrada Učiteljskog doma. Belički sreski odbor svoje aktivnosti obavljao je u prostorijama Gradskog poglavarstva u Jagodini, što je slučaj i sa Zaječarom. Odbor sreza Homoljskog koristio je salu osnovne škole u Žagubici, a odbor sreza Caribrodskog zgradu građanske škole. U Varvarinu i Vučitrnu sastanci su držani u zgradi opštine, dok je u Aleksincu korišćena zgrada Trgovačkog doma.⁴⁵

Značaj postojanja odbora Crvenog krsta ogledao se i u kursevima za obuku bolničara. Ovi kursevi održavani su periodično, a pravo da se na njima obučavaju imali su građani koji nisu, iz bilo kojih razloga, podlegali vojnoj obavezi. Pored muškaraca ograničeno sposobnih za vojsku, na kursevima je učešće uzeo i veliki broj žena kojima je takva škola pružala neki vid emancipacije i sticanja osnovnih znanja iz oblasti medicine, što je nekima omogućilo i profesionalno bavljenje tim poslom. Ukupno je u jednoj klasi obučavano 30 polaznika, a kurs je trajao oko tri meseca. Nastavu su izvodili uglavnom lekari vojne bolnice četiri dana u nedelji u popodnevним časovima uz određeni honorar. Nakon završetka kursa, bolničari su polagali ispit pred komisijom sastavljenom od upravnika vojne bolnice, predstavnika Crvenog krsta i predstavnika dobrotvornih društava.⁴⁶ Dobrovoljci su nakon završetka kursa bili osposobljeni za pružanje prve pomoći, zatim rad na administrativno računskim poslovima pri bolnicama, ambulantomama i drugim ustanovama Crvenog krsta, za druge radove pri ovim ustanovama (održavanje reda, čistoće, za poslove kuvanja, pranja, kao i za magacinsku službu), za izradu rublja, prihvatanje i zbrinjavanje izbeglica i za prikupljanje dobrovoljnih priloga u novcu i naturi.⁴⁷ Koliki je odziv devojaka i žena bio za ove kurseve govori i podatak o njihovom skoro dvostruko većem broju u odnosu na muškarce. Za period do 1939. godine na kursevima je osposobljeno 4.000 bolničarki i 2.500 bolničara.⁴⁸ U 1939. godini na samarjanskim kursevima (kursevi za obuku dobrovoljnih bolničara) obučeno je: u Pirotu 22 žene, u Vučitrnu 5 muškaraca i 19 žena, u Ražnju 12 žena, u Donjem Milanovcu 8 žena, u Jagodini 35 muškaraca. Na kursevima za dobrovoljne bolničare u Nišu je obučeno u više navrata ukupno 2 muškarca i 126 žena, u Paraćinu 8 muškaraca i 7 žena, u Vrnjcima 29 žena, u Knjaževcu 14 muškaraca i 7 žena, Prokuplju 36 žena, Zaječaru 3 muškarca i 22 žene, Svilajncu 10 žena, Petrovcu 13 muškaraca i 7 žena, Kraljevu 40 žena i Aleksincu 14 žena.⁴⁹

⁴⁴ Bilo je primera da pojedinci uplaćuju i do 1.000 dinara, dok su odbori davali najviše do 750 dinara (odbor u Vrnjcima). IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 5. Izveštaj Banovinskog odbora Društva Crvenog krsta o radu u 1939. godini, 21.

⁴⁵ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 1-5. Izveštaji sreskih odbora društva Crvenog krsta Moravske banovine.

⁴⁶ Д. Велојић, н. д., 101–102.

⁴⁷ „Apel Crvenog krsta za radno osoblje“, *Revija*, 18. 5. 1939, 3.

⁴⁸ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 6, 3/3410, Dopis štaba V armijske oblasti banovinskom odboru Crvenog krsta l. br. 2214 od 24. 7. 1939.

⁴⁹ IAN, Glavni odbor Crvenog krsta Srbije, Okružni odbor Niš, k. 5, Izveštaj Banovinskog odbora Društva Crvenog krsta o radu u 1939. godini, 23.

Obrazovanjem banovinskog odbora Crvenog krsta 1934. godine, stvoreni su uslovi za delovanje ove organizacije na teritoriji Moravske banovine. Banovinski odbor je svoje delovanje preneo i na omladinu preko školskih odbora, uključivši je u aktivan rad na promociji društva. Osnovna ideja bila je osnivanje odbora u svim opštinama, što je neretko naišlo na negativan prijem, s obzirom na nezainteresovanost pojedinih lokalnih vlasti. Banovinski odbor finansiran je od članarina i priloga, ali i od redovne pomoći Centralnog odbora. Novac prikupljen ovim putem uglavnom je korišćen za nabavku sanitetskog materijala, što je bilo od velike pomoći vojnosanitetskoj službi. Pored toga, Crveni krst je pomagao siromašne, postradale od nepogoda, često i van granica Moravske banovine. Moravski banovinski odbor Društva Crvenog krsta postigao je značajne rezultate u pružanju pomoći ugroženima i obolelim licima. Izgradnja letovališta, stvaranje magacinskog prostora, obrazovanje voznog parka, kao i obuka bolničara jesu uspesi postignuti uz pomoć banovinskih, ali i vojnih vlasti. Veliki uspeh odbora predstavljalo je formiranje sopstvenog voznog parka za prevoz ranjenika. U miru vozila su korišćena za prevoz bolesnika na teritoriji banovine. Na lokalnom nivou sreski i opštinski odbori svoju aktivnost usmeravali su na upis novih članova, povećanje prihoda i stvaranje fondova iz kojih bi bili u mogućnosti da pomažu najugroženijima.

REFERENCE

- Dimić, Ljubodrag. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, I. Beograd: Stubovi kulture, 1996–1997.
- Dimitrijević, Sergije. *Privredni razvitak Jugoslavije 1918–1941*, Beograd, 1961.
- Jakovljević, Boško. *Međunarodni Crveni krst*. Beograd: Skupština Crvenog krsta Srbije, 1981.
- Jovanović, Vladan. *Vardarska banovina 1929–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- Lazarević, Dimitrije. *Crveni krst u našem vremenu*. Kotor Varoš–Banja Luka: Crveni krst–Gradska organizacija Crvenog krsta, 2002.
- Milojević, Vojislav. „Zdravstvena služba i zaštita“. U: *Istorija Niša*, II. Urednik, Danica Milić, 524–536. Niš: Gradina–Prosveta, 1984.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, Beograd: Nolit, 1988.
- Stanojević, Vladimir. *Istorija srpskog vojnog saniteta*. Beograd: Zlatibor, 1925.
- Velojić, Dalibor. *Vojska u Nišu*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu Priština, 2014.
- Vesić-Ristić, Jadranka. *Crveni krst u službi humanosti*. Paraćin: OO Crvenog krsta, 2001.
- Žutić, Nikola, *Sokoli, Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, Beograd: Angrotrejd, 1991.

RED CROSS IN MORAVA BANOVIINA

Dalibor Velojić, PhD*

Summary

The basic tasks of the Red Cross Society were related to action in wartime conditions. However, in peacetime, this organization represented an auxiliary body of military and civilian health authorities, so it focused its activities on providing assistance to sick, neglected children, as well as those threatened by natural disasters. The formed Morava Banovina Committee managed the organization of county and municipal committees and the acquisition of citizens for membership. The financing of the banovina board is organized from various sources, primarily membership fees. It is not uncommon for large investments to require help from local institutions, but also from the Central Board, which is otherwise responsible for allocating certain funds to municipalities. One of the more important activities of the Banovina Committee was the training, in cooperation with the military authorities and local health institutions, of volunteer paramedics, who, in case of war, would be helpful with their basic knowledge of medicine. The data show a much higher response among women, for whom these courses also determined their professional orientation.

KEYWORDS: Red Cross, Morava Banovina, Niš, Army of the Kingdom of Yugoslavia

* Senior Research Associate, Institute for Serbian Culture, Priština–Leposavić, Republic of Serbia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2896-275X>; E-mail: d.velojic@yahoo.com